

IMPÉRIUMVÁLTÁS ÉS SZÍNHÁZI ÉLET KOLOZSVÁRON, 1918–1919

Janovics Jenő visszaemlékezése (részletek)

■ Janovics Jenő a 20. századi erdélyi magyar művelődés egyik kiemelkedően fontos személyisége. Általában a kolozsvári színház modern megújítójaként szoktak hivatkozni rá, ám emellett fontos az 1910-es évek némafilmjátszásához kapcsolódó tevékenysége is, hiszen Janovics több filmstúdiót is működtetett. A két világháború közötti korszakban az erdélyi magyar nemzeti kultúra, mindenekelőtt a magyar anyanyelvű színjátszás területén szerzett elévülhetetlen érdemeket. Emellett nevéhez fűződik a Szegedi Szabadtéri Játékok sorozat 1936. évadában Az ember tragédiája nagy sikerű rendezése is.

Janovics Jenő 1872. december 8-án született Ungváron, a történelmi Magyarország északkeleti, többnemzetiségű csücskében. Sokgyermekes, nélkülöző zsidó családból származott. A középiskolát a család Budapestre költözése után a fővárosban végezte. Szülei kívánságát teljesítve beiratkozott a Műegyetemre, ám már ekkor is inkább az irodalom és a színház vonzotta. A Műegyetemet otthagynva a Paulay Ede vezette Színi Tanodát végezte el. 1894-es diplomaszerezése után különböző magyarországi városok társulatainál játszott, mígnem 1896-ban Kolozsvárra nem került. Kolozsvári éveit az egyetemet is látogatta: francia nyelv és irodalom, valamint filozófia szakon tanult. 1900-ban Csiky Gergely realizmusa című disszertációjával bölcsészdoktori oklevelet szerzett. Már ekkor megfogalmazódott életcélja, amely nem volt más, mint az egyetemes és nemzeti kultúra szolgálata. Ugyancsak 1900-ban Kolozsváron rendezte első darabját. Egy év múlva pedig már a kolozsvári színház művészeti igazgatója lett. 1902-ben a szegedi színház igazgatói székébe került, ám 1905-ben ismét visszatért Kolozsvárra. A kolozsvári Hunyadi téri színház építése és megnyitója (1904–1906), valamint a sétatéri nyári színpark átalakítása is Janovics Jenő nevéhez fűződik. Szemléletét a haladásba vetett hit, a polgári radikalizmus befolyásolta.

Az alábbiakban Janovics Jenőnek az 1918–19-es kolozsvári eseményeket tárgyaló írását közlöm. A román hadsereg 1918. december 24-én vonult be a városba, azt követően, hogy előtte két nappal (december 22-én) az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács Kolozsvárt nagygyűlést tartott. A gyűlésről filmfelvétel is készült, amelyet Janovics stúdiója vett fel. A napló/visszaemlékezés nem foglalkozik a kolozsvári nagygyűléssel, kiindulópontja a román hadsereg bevonulása Kolozsvárra. Műfaját tekintve egy nem „tisztá” műfajú írásról van szó. Valahol a napló és a visszaemlékezés között helyezhető el, naplószerű visszaemlékezés. Azért nem igazi napló, mivel az adott „jelen” eseményeit több helyen későbbi – jelen esetben 1940-es – reflexió egészíti ki. Zsidó származása miatt Janovicsot is elértek az akkori magyar jogfosztó intézkedések, a kolozsvári színház élére például az 1940-es visszacsatolás után sem került vissza. Ezért is kellett az erdélyi magyarsá-

gért, a magyar kultúráért vívott „harcát” papírra vetnie. Janovics Jenő élete az erdélyi magyar kultúráért való állandó „harc” jegyében telt el.

A közölt forrás az impériumváltás korszakának legelső hónapjait tárgyalja. A terjedelmes visszaemlékezésből elsősorban a közéletileg fontosnak tartott részeket közlöm, így a román hadsereg bevonulását Kolozsvárra, Janovicsnak a Nemzeti Színházért folytatott „harcát”, továbbá a magyar elit néhány tagjának „gyógykezelését” Lechner Károly elmeorvosintézetében. A visszaemlékezés közlését a Hunyadi téri Nemzeti Színház utolsó előadása és a színház átvétele leírásával zárom.¹

Közléteszi **Antal Róbert-István**

Az 1918. év karácsonyi ünnepének estéjén jöttek be a románok Kolozsvárra. Emlékezetes, fájdalmas, soha el nem felejtendő karácsony.

Román nők a bevonult, hiányos öltözötű katonákkal órát lejtettek az igazságos Mátyás szobra előtt. A magyarok szíve pedig majd megszakadt a fájdalomtól, a Megváltó születésének örömnepén. A szemekből omló könnyek tengerré dagadtak.

Árvaságra jutott magyarok ezen a világnak ujjongást hirdető szent éjszakán nem hunyták le a szemüket.

Virrasztottam én is a színház irodájában, ahová besikoltott a lövöldözés zaja, az eszeveszett kurjongatás furcsa, idegenszerű hangja. A fejem majd szétpattant az egymást kergető gondolatok forgatagától.

Hajnalra elfogyott a töltény a puskákból, lehervadtak a dáridózók, a virrasztók lelkét pedig furcsa nyomasztó csend ülte meg.

Hajnalra bennem is fogadalommá erősödött a gondolatok áradata, acéllá keményedett az akarat, hitté magasodott a kötelesség szava: bármi történ reánk, nem szabad elhagynom őrhelyemet, ahová engem a legtisztábban látó magyar vezér, Tisza István állított tizennégy évvel azelőtt. Jön az áldozathozatal szent kötelessége, vállalom boldogan, minden javammal. Felsegett fejjel, kitárt mellel fogom védeni a magyar színészek jogait ezen a földön. Reánk szakadnak majd a szenvedések órái, viselem őket feljajdulás nélkül. Szívünkbe fúródnak a megalázás nyilai, tudom, hogy kegyetlenek és istentelenek lesznek, – meghajtom fejemet, de őrhelyemről el nem mozdulok. Ha üldöznek, szembefordulok velük, de meg nem futamodom. Ha odaátról hívnak javadalmasabb és előkelőbb helyre, nem megyek. Belefúrom lábamat Erdély szikláiba, ha jön majd a zivataros orkán, engem el ne fújhasson. Ahová a magyar sors kegyelme állított, itt maradok fedetlen fővel, erős szívvel, bízó lélekkel.

1940. szeptember 11-én bevonultak Kolozsvárra a magyar honvédek. A felszabadulásnak ezen a sugaras éjszakáján megint nem hajtottam álomra a fejemet. Szigorú számonkérést tartottam magam felett. A komoly lelkiismeret órái voltak ezek. Amire azon a szomorú karácsonyi éjszakán fogadalmat tettem, állottam-e?

Elővettem naplójegyzeteimet, amelyeket huszonkét éven át rejtegettem a házkutatók kopói elől a padlás porában, régi rongyokba burkoltan, pince odújában, fahasábokba ágyazva, s azoktól kértem feleletet.

Ezek a följegyzések hű tükörképei a magyar színészet életének a megszállás éve alatt. Az okmányok tanúságtételek. Ott sűrűn esik benne szó arról, aki följegyezte őket. Nem szerénytelenség jele, nem érdemekkel való hivatkozás. A megszállás pillanatában a sors kegyelméből én állottam azon az őrhelyen, amelyen minden színházi esemény átcikázott, nem éltre tolakodás vágy tehát, hanem felelősségvállalás, ha híven mondom el a történeteket, álszerénységgel nem vonulok árnyékba.

1918. december 23.

Az egyetemi menzában székelő főkormánybiztossághoz román futár érkezik. Neculcea² tábornok közli, hogy másnap, 24-én, megszállják a román csapatok Kolozsvárt, és ha ellenállásra találnak, ő lövetni fogja a várost. Apáthy István³ főkormánybiztos úgy határozott, hogy futár útján kérni fogja a tábornokot, halassza el pár nappal a bevonulást, ne rontsa el a magyarok karácsonyi ünnepét. Sejtve, hogy mi lesz a válasz, igyekszem Apáthyt lebeszélni erről a tervéről. Hasztalanul. A futár elment, s estére tért vissza a tábornok üzenetével: ő nem ünnepet rontani jön, hanem örömet és felszabadítást hoz. Csapatái élén tehát bevonul a kitűzött időben, és követeli, hogy a szamosfalvi vámnál a város polgármestere fogadja és üdvözölje őt. Az engedetlenséget a magyar lakosságon torolja meg. Apáthy magához kéreti Haller Gusztáv polgármestert, aki azonban hallani sem akar róla, hogy kimenjen a román tábornok fogadására. Hivatkozni kellett arra, hogy konoksága vérontást okoz, mire hajlandónak mutatkozott a szomorú útra. De mi mondjon? A feje zúg, a szíve fáj, nem tudja koncentrálni gondolatait. Általános volt a fejetlenség és zűrzavar. Esterházy László városi főjegyző hozzám fordul:

– Janókám, te vagy a leghiggadtabb, írd meg Gusztinak az üdvözlőbeszédet.

Megígérem. Nem tudtam, mire vállalkozom. Egész éjjel fel s alá sétálgatva a színházi irodámban s ceruzám végét rágva töprenkedem, mivel is tudja üdvözölni a magyar polgármester a bevonuló román csapatokat? Máskor elég könnyen fogalmazok, vagy rögtönzők beszédeket, most egy gondolattöredék sem ötlük eszembe. Világosság szűrődik be már az ablakon, az órára nézek: hét óra. S a papíron még egy betű sincs.

December 24.

Reggel nyolckor már fent vagyok a főkormánybiztosságnál. Haller és Esterházy várnak rám. Röstelkedve mutatom az üres papírlapot, nem tudtam a beszédet megírni. Most mi legyen? Haller zokon vette, hogy vállaltam, és nem csináltam meg. Így hát ő nem is megy ki, menjen Esterházy egyedül, s mondjon, amit akar. Éles, rikácsoló hang veri fel a főkormánybiztosság levert, gyászoló csöndjét. Egy körszakállas, ellenszenves külsejű, bicegő, hangoskodó, szürke ruhás idegen ember szeli szélvészként a szobákat, intézkedik a fejveszett zűrzavarban. Parancsnokol, mindenbe beleszól. A hangja nemcsak fület sértő, de lélekbe nyilalló is. Ki ez az ember? Magyarul beszél, tehát még nem a román hódítók előfutárja. Apáthy összeroppanva, fakó arccal ül az íróasztal előtt, a hangoskodó ember minden szavára idegesen vonaglik ajka. Szíve tájára szorítja a kezét. Mereven néz a levegőbe. A szeme alatt mély, kék árkok. Látszik, hogy napok óta nem

aludt. Lélegzése kihagyó. Arcán valami kimondhatatlan fájdalom. Kérem tőle:

– Ki ez a kellemetlen idegen?

Legyint a kezével:

– Fényes László.⁴ A pesti kormány küldte, hogy rendet csináljon. Lent járt már Székelykocsárdon is. Napok óta Erdélyben van. Izgat, destruál, parancsokat oszt a magyar hadügyi kormány nevében, intézkedik, hogy katonáink sietve vonuljanak vissza Bánffyhunyadra, s kerüljék a románokkal az összecsapást. Én semmit nem tehetek, hiszen ő a magyar kormány megbízottja, én már nem vagyok az.

Fényes László most Hallerhez lép, s kérdi, min tanakodunk. Haller ösztönszerűleg elfordul tőle, Esterházy pedig elmondja, mert kétségbe van esve, hogy egyedül kell kimennie a román csapatok elé. Fényes László fölényesen int:

– Ennyi az egész? Írja, kérem!

S gondolkodás nélkül lediktálja Esterházynak a fogadóbeszédet.

Haller és Esterházy elindulnak. Látom az ablakból, hogy a város díszfogatóba ülnek. Fényes László pedig tovább rendelkezik, ide-oda cikázik. Szegény Apáthyt nagyon sajnálom. Ilyen szélkakast küldenek a nyakára, ezekben a borzalmas pillanatokban. Fényes László hangosan búcsúzik mindenkitől. Azt mondja, telefonon sürgősen Pestre szólították. Nekem az a benyomásom, hogy menekül a közeledő veszedelem elől. Egyszerre eltűnt, mint a benzin.

Haller polgármester és Esterházy László dél felé érkeznek vissza a szamosfalvi vámtól. Haller sápadt volt, levert, és a szívét fájlalta. Halkan beszél Apáthyval. Esterházy mondja, hogy a polgármester kezében reszketett a papírlap, amíg a nyolc sort felolvasta. Alig tudott a végére érni, Geherescu ezredes azonban, aki a román csapatok élén jött, az egész idő alatt feszes vigyázzállásban, tisztelegve hallgatta a beszédet. A román csapatok egész nap özönlenek a városba. Szánalmas a fölszerelésük, siralmasan hiányos az öltözetük. Ilyenek a győzelemtől ittas hódítók?

December 26.

A karácsonyi ünnepekre kitűzött előadásokat megtarthattuk. Közönség nincsen délután, sem este. A színészek lélektelenül, csüggedten járnak-kelelnek, kóvályognak a színpadon. A színpalak között egymásra néznek, és hangtalanul sírnak. Bízatom őket: ha megszakad is a szívük, játszani kell, mert ha önként zárjuk be a színházat, a megszállók lefoglalják mint üres helyiséget, s katonákat telepítenek be. Vérző szívvel kell mókázni az üres széksorok előtt.

December 28.

A színház munkája folyik. Senki sem jön intézkedni, senki nem ad utasítást. Nagyobb dolgokkal vannak elfoglalva a sors kegyeltjei. Nem voltak felkészülve erre a hódításra. Nem tudják, mihez kell kezdeni, hogy kell berendezkedni. Teljes a fejetlenség náluk. Nincsenek az egyes posztokra kijelölt embereik, vezetőik, az intézmények, hivatalok ellátására. Kapkodnak. Egymásnak ellentmondó parancsokat adnak. Senkinek sincs kiszabott feladata. Mindenkinek annyi a hatalma, amennyit önként kije-

löl magának. A közigazgatás kereke attól a lendülettől folyik még, amit a magyar tisztviselők munkája indított. Átvételi színjátékokat rendeznek, különféle hivatalokban, de azért tovább dolgoztatják a magyar kezeket. Semmihez sem értenek. Látszik, hogy meglepetésként érte őket az a váratlan szerencse, hogy Erdély fővárosába telepedhettek. A színházat tehát békében hagyják. Nagyobb gondjaik vannak.

1919. január 1.

Szomorú Szilveszter után még szomorúbb Újév napja köszöntött reánk. A színház rendes munkáját még mindig nem gátolják a románok. Korai záróra van, de egyébként az előadások még rendszeren folynak. Még cenzor sem jelentkezett. Közönség nincs. Csak a román tisztek járnak a színházba, de azok nem fizetnek belépődíjat. Majdnem mindegyik a parancsnokság különleges megbízásával jelentkezik. A magyarok egymáshoz bújva gyászolnak otthonaikban.

Január 4.

Értesítem a társulat tagjait, hogy fontos hivatalos ügyben Budapestre kell utaznom. Figyelmeztetem őket, hogy távollétem ideje alatt a nehéz helyzethez mért komolysággal végezzék kötelességüket. Parlaghy Lajos⁵ lesz a helyettesem. Szabályszerű utazási igazolványt kaptam a VII. román hadosztály-parancsnokságtól. A vasútnál alaposan megmotoztak, de a hivatalos jelentéseket, melyeket a fő kormánybiztosság megbízásából a magyar kormány részére magammal vittem, nem találták meg. Budapesten létem alatt Kolozsvár[ról] rendszeresen kaptam hírt, a színház működését egyelőre nem zavarták a románok. Igaz, hogy a katonatisztek napról napra éhesebb mohósággal vetették magukat a szabadjegyekre, úgyhogy Parlaghy kénytelen volt már egy ízben kijelenteni, hogy be fogja zárni a színházat, mert annyi az ingyenyegy, hogy nem érdemes játszani.

Január 12.

Budapesten értesültem róla, hogy a románok Apáthy Istvánt letartóztatták.⁶ Ez mérhetetlenül felháborított, mert hiszen tudom, hogy Berthelot⁷ tábornok és Vierne összekötő tiszt szavukkal garantálták Apáthy személyi biztonságát. Elhatároztam, hogy azonnal visszatérek Kolozsvárra, nehogy távollétemnek az legyen a látszata, mintha én a letartóztatás elől menekültem volna el. Még aznap este hazafelé indulok Nagyváradon át. Azonban Csucsán túl nem juthattam, mert ott harcok voltak a magyar és román csapatok között. A vasúti közlekedés ezen a vonalon szünetelt. Majd Arad-Tövisen át próbáltam hazajutni, de Soborsinnél tovább a vonat nem ment, mert a megszállott helyeken vasúti sztrájk volt.⁸

[...]⁹

Január 17.

Hosszan, viszontagságos utazás után ma éjjel Kolozsvárra érkeztem. Már Tövisen rémhíreket hallottam, s azt a „biztos” értesülést súgták jóakaróim fülembe, hogy Kolozsváron már az állomáson le fognak tartóztatni, jobb, ha visszafordulok, mert ügyis agyonlőnek. Nem volt igazuk a rémhírtérjesztőknek, mert Kolozsvárott az állomáson megmotoztak ugyan, el

is vették a Temesváron szerzett igazolványaimat, de szabadon engedtek. Hajnalban érkeztem a színházhoz, ahol Méry bácsi, a tűzoltó őrmester nagy ijedelemmel és sopánkodással fogadott. Azt mondta, hogy nagyon rosszul tettem, hogy hazajöttem, mert napról napra szuronyos katonák kerestek, baj lesz. Lakásom le van pecsételve és az irodám is. Kérdésemre a tűzoltó őrmester elmondta még, hogy távollétem alatt házkutatás volt irodámban meg a lakásomon, mindent kihánytak, felforgattak, azután le is pecsételték az ajtókat. A színház napok óta zárva van. Nem törődöm tilalommal, halálosan fáradt és elcsigázott vagyok, egy hét óta nem fekszem ágyban, feltöröm az ajtókon levő pecséteteket, bemegyek a lakásomba, és lefekszem ruhástól.

Január 18.

Reggel Parlaghy dörömböl az ajtómon. Azonnal szedjem magam rendbe, a pecsétet próbáljuk óvatosan visszatenni, ide nem lett volna szabad bejőnnöm. Jelentkeznem kell azonnal a rendőrségen. Elmegyünk, de a rendőrségen nem találjuk a főkapitányt, tehát nem is jelentkezem. Útközben Parlaghy elmondja, hogy feltörték minden fiókomat, iratokat kerestek, és – mint a mellékelt hivatalos írás bizonyítja – elvitték mint lázító dokumentumokat: Sopokhles *Philocrates*-ét és Csengery János fordításában a *Lombre de la Loi* című francia gépírásos színművet, egy kérvényt, melyet a magyar kormányhoz intéztem régebben, azt kérve, hogy Krecsányi Ignácot¹⁰ nevezzék ki a kolozsvári Nemzeti Színház örökös tagjává, végül egy passuerscheint, melyet a német katonai parancsnokságtól kaptam abban az időben, amikor Kolozsvár hadi terület volt, s a német vezérkar itt székelt. Ezeket elvitték, azonban az amerikai íróasztalom tetején egy csomagban voltak összegöngyölve a főkormánybiztosság propagandairatai, plakátjai, a legfelső fiókban annak a jelentésnek másolata, amit Pestre vittem, ezeket csodálatosképpen nem találták meg. Hála Istennek – gondoltam –, akkor nem lehet nagy baj. Kérdezem Parlaghyt, mit kerestek nálam, mivel vádolnak. Azt felelte, úgy hallotta, azzal, hogy az általános sztrájkot én szítottam Budapestről, amellet a letartóztatott Apáthy érdekében nagy propagandát fejtettem ki, meg hogy engedély nélkül szöktem el Kolozsvárról. A színházat Holban¹¹ tábornok bezáratta, azóta nincs előadás. Egész nap vártam, hogy bevisznek, de senki sem jelentkezett. Az éjszakát Fekete Mihálnál¹² töltöttem.

Január 19.

Haller polgármester átiratban értesít, hogy Zilah mellett Cigánynál magyar katonák összeütköztek román katonákkal. Kilenc román katona meghalt. Ezért Neculcea tábornok kilencszázezer korona hadisarcot vetett ki Kolozsvárra, ebből reám esik nyolcvanezer korona. Küldjem be azonnal a pénzt. Csodálkozással látom, hogy az átirat január 18-án kelt, a hadisarc befizetését pedig január 17-én délelőtt tíz óráig kéri a polgármester, én viszont csak január 19-én kaptam meg az írást. Nem értettem. Telefonon hívtam fel Haller polgármestert, aki idegesen válaszol, hangja rekedt:

– Ne kérjen magyarázatot a dátumok miatt, hanem küldje be nyomban a pénzt, mert a tábornok a város legelőkelőbb polgárait szemelte ki túsókul, ha ma délig nem adom át neki a kilencszázezer koronát.

Személyesen viszem fel és fizetem le a polgármesteri hivatalban a reám kirótt hadisarcot. Bemegyek Hallerhez. Fákó az arca. Az hiszem, súlyának felére fogyott le. A helyén ül, és kénytelen végrehajtani a románok parancsait. Szeretne elmenni, de nem engedik meg. Főbelövással fenyegetik, ha elhagyja a polgármesteri széket. Még nincs, akit odaültessenek. Kérdem tőle: nem lehetek-e valamiben szolgálatára. Szomorúan legyint:

– Rajtam már csak a halál segíthet.

Elteszem a polgármesteri átíratot emlékeim közé. [...] ¹³

Délután elhatároztam, hogy elmegyek Holban tábornokhoz, megkérdezem, mit akarnak tőlem. A Bartha Miklós utcában van a székhelye. Az előszobában találok Poruțiu Bálint ¹⁴ prefektust, aki készségesen bekísér a tábornokhoz. Holban ismerte már az egész ügyet, tudta, hogy a színháznál tartott házkutatás eredménytelen volt, felszólított, hogy adjak be hozzá egy román nyelvű kérvényt, mire ő el fogja rendelni lakásom szabaddá tételét. Ezután, anélkül, hogy erre kértem volna, kijelentette, hogy a színház megnyitását nem engedélyezi. Azt feleltem, hogy ezt nem is kértem. A tábornok azonban továbbfűzte:

– Hajlandó vagyok azonban a színház megnyitását is engedélyezni, ha ön viszont vállalkozik arra, hogy beszél a városi hatóságok vezetőivel, Grandpierre Emil és Haller Gusztáv urakkal, ne legyenek olyan konokok, engedjenek merev álláspontjukból, és tegyék le a hűségesküt.

Kijelentettem, hogy semmiféle politikai megbízást nem vállalok. A tábornok azt vetette a megjegyzésem ellen, hogy ez nem is politikai kérdés, csak miután ő úgy hallotta, hogy nekem nagy befolyásom van ezekre az urakra, gondolta, beszéljek velük, s ő ez esetben nyomban engedélyt ad a színház megnyitására. Azt feleltem, hogy övé a katonai hatalom, teljesen tőle függ, mikor ad engedélyt a színház megnyitására, én azonban semmiféle megbízatást nem vállalok. Idegesen vette tudomásul válaszomat, s elbocsátott. Az egész tárgyalás francia nyelven folyt le, mert a tábornok nem tudott magyarul, én pedig nem értettem románul.

Poruțiu eljött velem a csendőrséghez, ahol Savu kapitány a kémelhárító osztály főnöke kiadta lefoglalt irataimat, és engedélyezte, hogy lakásomat felnyithassam.

Január 28.

A színház hetek óta zárva van. A színészek járnak-kelnek, lézengenek, szomorúan, csüggedten. Próbákat nem tartunk, nincs értelme és célja. Ma Holban tábornok üzenetet küldött Parlaghyhoz, hogy a színház megnyithat. Aki az üzenetet hozta, magyarázatul hozzáfűzte, hogy az engedélyt azért adta meg a tábornok, mert a tisztek panaszkodtak, hogy semmi más szórakozásuk nincs, ettől az egytől ne fossza meg őket a parancsnok. Ma tehát újra megkezdődnek az előadások, az *Álarcosbálla*.

Február 10.

Az előadások rendszeren folynak. Közönség nincs. A cenzúra nem akadékoskodik.

[...] ¹⁶

Március 15.

Reggel kilenc órakor Parlaghy jelentkezett a divíziónál, s arra kérte az adjutánst, tolmácsolja a tábornok előtt azt, hogy miután a városban teljes rend és nyugalom van, engedje meg legalább azt, hogy a színházban délutánokon előadást tartsunk. Az adjutáns a tábornoktól kijövet közölte, hogy a parancsnok fel van háborodva, megtiltja, hogy háborgassák ilyen kérésekkel, ő tudni fogja, mikor engedje meg a színház megnyitását. A Színkör meg van szállva a román katonaságtól. Ma közölték a megszállás okát: miután minden nagyobbfajta gyűlést a Színkörben szoktak tartani, attól félnek, hogy a március 15-i nemzeti ünnepen a magyarok [a] tilalom ellenére gyűlést fognak tartani. A város teljesen kihalt, az üzletek bezárva, munkások nem dolgoznak, megünneplik a március 15-ét.

Március 16.

Az előadást nem engedélyezték. A Színkör továbbra is meg van szállva. A főtéren szuronyos katonák posztolnak, és mindenkit, aki ott körbe akar sétálni, durván inzultálnak.

Március 17.

A városban teljes a rend és a nyugalom. Az előadás mégsem tartható meg, mert engedélyt nem kaptunk. A Színkör még mindig meg van szállva román katonákkal. Senkit be nem bocsájtanak, én sem mehettem fel az irodába.

Március 29.

Hajnali négy órakor álmomból vertek fel. Ajtót nyitottam. A nagyszobai kormányzótanács¹⁷ egyik miniszteri rangban levő tagja állott előttem Parlaghy Lajos társaságában. A román úr régi főtisztviselő volt, s abból az időből származott barátságunk. Közölte velem, hogy a kormányzótanács éjjel ülésén renitens magaviseletem miatt elhatározta letartóztatásomat, így akarva megszüntetni a színház irredenta propagandáját. Nem tudja, hova fognak vinni, de régi barátságunk készítette arra, hogy fölkeressen, s a történelmre előkészítsen, és biztosítson arról, hogy mindent meg fog tenni érdekemben, hogy elviselhetőbb legyen a helyzetem, könyveket fog hozzám juttatni. Mindenestre nem lehet tudni – így mondta –, mit hoz a jövő, tehát óvatosságból csináljam meg a végrendeletemet. Ezzel eltávozott. Parlaghyval tanácskoztam, mi a teendő? A színház vezetését reá bízom, meghagyva, hogy amíg vagyonomból futja, folytassa az előadásokat, nehogy elnémuljon a magyar szó. Előkerült Némegy Máttyás, régi hűséges tagom és könyvtárosom. Már mindent tudott, mert a román úr abban a házban lakott az Attila utcában, ahol ő, s közölte vele, mi történt. Némegy kosárszámra vitte a kazánházba irataimat, levelezéseimet elégetni. A nagy, drabális ember úgy sírt, mint egy gyermek. Délelőtt felkerestem Gidófalvy István közjegyzőt, régi barátomat, ott pár sorban végrendeleztem: fivérem, dr. Janovics Sándor budapesti tisztiorvos rendelkezék minden ingatlan és ingó vagyonom fölött. Visszatérve a színházhoz, Fekete Mihály várt rám. Megszokott vérmességgel fakadt ki:

– Miért nem csinál valamit, direktor úr, hogy megmeneküljön a veszedelemtől? Hiszen biztos, hogy ólombányába vagy sóbányába viszik. Ott elpusztul.

– Hát mit csinálhatok? – kérdeztem.

– Menjen az őrltekházába, direktorom. Ott már van egy pár magyar ember, aki menedéket talált. Most ment be Papp Antal pénzügyi igazgató is. Az még magyar kézen van. A professzor Lechner Károly.¹⁸

– Hogy menjek én oda? Nincs semmi bajom. Nem is vennének fel.

– Azt csak bízza rám!

Ezzel Fekete Mihály elviharzott, mint a szélvész. A déli órákban jött vissza. Elmondta, hogy Lechnert a katedréről hívatta ki, ahol az öreg tudós éppen előadást tartott. Azt üzeni, hogy holnap reggel nyolc órakor a fölvételen jelentkezsem. De mit csináljak másnap reggel nyolcig? Hiszen minden percben jöhetnek értem. A Fekete tanácsára egy öreg, régi, hűséges kardalosnőmhöz: Kápolnayné Némethy Gizellához mentem. Az ott lakott a Házsongárdi temető aljában egy kis elhagyatott viskóban, közel a Zöldfedelű házhoz. Így hívják Kolozsvárott az őrltekházát. Ott húzódtam meg. Ott töltöttem az éjszakát. Álmatlanul, nyugtalanul.

Március 30.

Reggel hétkor Fekete Mihály jött értem. Elmondta, hogy éjjel csakugyan katonák kerestek a színházban levő lakásomon. Méry bácsi, az öreg tűzoltó azt mondta nekik, hogy nem jöttem haza, nem is tudja, hol vagyok. Igazat mondott az öreg, mégis úgy megverték, hogy sérvet kapott. Aztán felkutatták a lakásomat, az egész színházat, de engem persze nem találhattak meg. Reggel nyolckor a temetőn keresztül mentem az idegyógyászatra. Lechner megvizsgált, fölvelt a nyugtalan, nehéz betegek közé. Megmondta, hogy úgy kell viselkednem, ahogy a többi komoly beteg viselkedik.

Április 1.

Parlaghy látogatott meg, s értesített, hogy a tábornok újra bezáratta a színházat.

Április 4.

Ma sokat beszélgettem a főápolónővel, aki anyósa Anlauf Vilmosnak, a színház főgépészének. Intelligens, jóságos, de szigorú asszony. Nagy titokban elmondta, hogy a Sigurantától¹⁹ és a rendőrségtől több ízben kerestek, le akartak vinni kihallgatásra, de Lechner méltóságos úr szigorúan megparancsolta, hogy az ő engedélye nélkül senkit sem szabad hozzám engedni. Így hát elküldik őket azzal, hogy közveszélyes beteg vagyok. Ma azonban nagyobb veszedelem volt: egy román ezredorvos szállott ki, hogy felülvizsgáljon. De Lechner felvilágosításai és európai tekintélye úgy imponált neki is, hogy nem kívánta személyes megvizsgálásomat, proces verbalt²⁰ vett fel, s eltávozott.

Április 6.

[...]²¹ Egyébként kezdem megszokni az őrltekházában uralkodó csendet és békességet. A nagyviziteken is pontosan meg kell jelennem. Ezt így kívánja a professzor. Csak egy kedvezmény van: este 8 óra után, amikor az intézetben minden elcsöndesedik, s a betegeknek nem szabad zárkájukat

elhagyniok, Lechner professzor kopog az ajtómon, kihív, s ilyenkor a kertben sétálhatok a bölcs öregúrral.

[...] ²²

Május 3.

Ügyvédem reggel fölkeresett, s közölte, hogy információi szerint most már nyugodtam kimehetek az intézetből, az ellenem szóló vádak, iratok, kézen-közön egy kis áldozat árán eltűntek. Azonnal jelentkeztem a professzornál, megköszöntem, hogy öt hétig menedékhelyet adott nekem, s elbocsátásomat kértem. [...] ²³

Május 4.

Nem sokáig örülhettem szabadságomnak. Ma négy katona jött értem, s szuronyok között a hadbíróshoz vitt. [...] ²⁴

Május 9.

Ma kiengedtek a fogdából.

[...] ²⁵

Szeptember 16.

Ma megérkezett a nagyszebeni kormányzótanács rideg, parancsoló hangú válasza, amelyben érveimre és ajánlatomra egyetlen szó felelet sincs, egyszerűen értesítenek arról, hogy 1919. október hó elsejétől államosítani fogják a színházat. Azonban ha leteszem a hűségesküt a román állam iránt, akkor mint művezető igazgató megmaradhatok a román színház élén.

Szeptember 24.

Ma szóbeli üzenetet kaptam a nagyszebeni kormányzótanácstól, hogy minden ellenkezésem és makacskodásom ellenére október elején katonai erővel fogják átvenni a színházat, engem is, a színészeket is kitelepítik, de átengedik nekem a Színkör mozgót, hogy ott megfelelő bérfizetés ellenében folytassam az előadásokat.

Szeptember 30, kedd

Az egész város tudja, hogy ma lesz az utolsó magyar előadás a Hunyadi téri gyönyörű színházpalotában. *Hamlet* előadása van kitűzve. [...] ²⁶

Október 1.

Hajnali három óra. Még itt ülök a színházi irodában. Fáradtan, zúgó fejjel. A rettenetes izgalom után nem is gondolok a lefekvésre. Körülöttem órák óta már halálos csend van. Azt hiszem, mindenki, közönség és színészek – Kolozsvár egész magyarsága – ébren tölti az éjszakát. Újra és újra átélem ennek a nagyszerű búcsúestének robusztos eseményeit. Elevenen él a fülemben, a lelkemben minden szó, minden hang, a szenvedélyek kirobbanása és lángolása, a fájdalom vonaglása. Megpróbálom leírni, mi történt:

Már hét órakor özönlött a közönség a színház felé. Mindenki ott akart lenni ezen a nagy búcsún. Csodát vártak. Mikor már az utolsó helyig meg-

telt a nézőtér, úgy rendelkeztem, hogy jegy nélkül is be kell mindenkit engedni. Pillanatok alatt megteltek a széksorok közötti térségek, még a zenekari helyiség is. Szorosan egymáshoz simulva, lihegve, hegyén-hátán állottak az emberek. S mindenki fekete ruhában volt. Nem volt előzetes megbeszélés, mégis mindenki úgy érezte, hogy nagy temetésre jön, s felöltötte ünnepi fekete gúnyáját. A széles folyosókon is szorongtak az emberek. Kinyitattam tehát a folyosóra nyíló ajtókat, hogy odakint is hallhassák legalább foszlányait a magyar szónak. Két és fél ezer ember szorongott a nézőtéren és a folyosókon, pedig a színházban csak ezerkétszáz ember számára van férőhely. A színház előtti tér is feketéllett.

Halálos csönd támadt, amikor a függöny szétnyílt. Lélegzetét is visszafojtotta mindenki, hogy ne zavarja az ünnepi némaságot. De valahányszor egy színész a színpadra lépett, vagy kiment jelenése végén, újra és újra kitért a tapsvihar.

Következett a nagy monológ. És én elfelejtettem mindazt, amit tudós dramaturgiai professzoraimtól hallottam a színiakadémián, hogy ez a monológ önmagát marcangoló, magába mélyedő elmélkedés. Kiállottam a sűgölyük elé, a nézőtér felé harsogva a kérdést:

„Lenni, vagy nem lenni – ez itt a kérdés!”

Pillanatnyi megdöbben némaság után fergetegként robbantak ki a szenvedélyek. A karzatról éles női hang törte meg először a csöndet:

– Élni akarunk!

S utána kétezer torok dübörögte, harsogta felszabadultan, ujjongva, reménykedően:

– Élni akarunk!

Míntha a történelem kerekébe akart volna ez a kétezer ember kapaszkodni. A tenyerek összeverődtek, a lábak szilajul dobogtak, félelmetes pillanat volt. Magam is megriadtam a visszafojtott szenvedélynek ettől az orkános kitörésétől. Percekig tartott ez a viharzás, azután valahogy egymást csitították el az emberek.

A rendőri készségség ekkor katonai segítséget kért a színház elé. Felvonás végeztével suttogva újságolták nekem a munkások, hogy futólépésben érkeztek a katonák, és három zárt sorban körülgűrűzték a színházat. Felűzött szurony a vállukon. A vezénylő tiszték kezében revolver. Így újságolták a megriadt díszítómunkások. Siettettem a dekorációk felállítását. Fejezzük be gyorsan az előadást, mielőtt vérontásra kerül sor. Színészeimnek megmondtam, hogy az előadás után lehetőleg pillanatok alatt öltözzenek át, s a kisparkra nyíló hátsó kapun siessenek haza. Ott kikerülhetik a katonai kordont, mely már körülzárta a színházat.

Éjfél már régen elmúlt, már október elsejét írtunk, amikor az előadás véget ért. A függöny utoljára csapódott össze. A színpadról elszéledtek a színészek, munkások, a kapott utasítás szerint. A nézőtéren azonban senki sem mozdult, mindenki helyén maradt, mintha a lábak gyökeret vertek volna. Ez nem volt megbeszélés, nem volt utasítás, kétezer emberi gondolatának csodás találkozása volt. Mintha meg akarták volna védeni színházukat idegen támadás ellen. A torkokat a sírás fojtogatta. Tanácstalanul néztek egymásra, de helyüket elhagyni nem akarták. Valaki nem tudott tovább uralkodni idegein, felszakadt a zokogás szíve mélyéből. Mintha jeladás lett volna, egyszerre kétezer torokból jajdult fel a fájdalom. So-

ha ilyen felséges, ilyen megrendítő, ilyen vértkorbácsoló hangzavart nem hallottam. Ezt a jelenetet nem tudja más megérteni, mint kolozsvári ember. Nincs a világon város, ahol úgy szeretnék, úgy magukénak vallanák az emberek a színházat, mint Kolozsvárott. Minden kolozsvárinak a szívéhez van nőve a színháza. Ezért fájtt úgy az elvétele.

Kint a téren már vezényszavak hallatszottak. A fegyveres erő már betörni készült. Ekkor a függöny elé léptem. A kaotikus hangzavar hirtelen elült. Reménykedő, nedves, fájdalomtól égő szemek villámlottak felém. Mégis megtörtént a csoda? Talán azt akarom bejelenteni, hogy mégsem veszik el a színházunkat? Ajkamra tapasztott ujjakkal jeleztem, hogy beszélmem nem szabad, s kézmozdulattal kértem, könyörögtem, hogy távozzanak.

Erre viharosabban tört fel a sírás. Közben dacos kiáltások sívítottak:

– Nem megyünk el, itt maradunk! Nem hagyjuk a színházunkat!

Még ott állottam a színpad elején, tehetetlenül, tanácstalanul, reszketve a fenyegető pillanatoktól, amikor a térről minden kapun át benyomultak a rendőrök, a katonák, és rekedt szidalmak között, gumibotokkal, puskatussal verték ki a közönséget. Ütötték-verték, kit hol találtak. Sikoltva, egymást taposva menekült, aki tudott, az embertelen támadás elől, de aki el tudta kerülni az ütlegeteket, tetézetten megkapta a téren, ahol a katonák kordonjába ütközött. Azután elcsendesedett minden, a harctéren csupán eltaposott kalapok, szakadt ruhafoszlányok maradtak.

A nagy színházépületben csak hárman maradtunk: az öreg Méry bácsi, a házi tűzoltó, aki várta, hogy olthasson, Bürger Antal öltöztető szabó, meg én. A vén szabó lehúzta rólam Hamlet királyi fekete trikóját. Azután végtelen, véget érni nem akaró, hosszú, álmatlan sötét éjszaka következett.

■ JEGYZETEK

1. A kézirat lelőhelye: Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Jordáky Lajos hagyatéka, Janovics Jenő kéziratái, III/81.
2. Constantin Neculcea (1873–?) román tábornok. Az első világháborúban több egység vezetője, a román nemzeti mitológiában meghatározó „mărășești-i csata” egyik hőse. Később a történelmi Magyarország keleti területeit megszálló román haderő parancsnoka.
3. Apáthy István (1963–1922) zoológus, MTA-tag, 1890-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem egyetemi tanára, majd rektora 1903-1904 között. A budapesti Magyar Nemzeti Tanács mintájára alakult Erdélyi Nemzeti Tanács elnöke, majd pedig a Károlyi-kormány által december 6-án létrehozott, az erdélyi ügyek irányítására hivatott Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság vezetője lett.
4. Fényes László (1871–1944) újságíró. A Károlyi-kormány nemzetőrségi kormánybiztosa, 1921-től a *Népszava* újságírója. A Horthy-rendszer bíráló cikkei miatt több sajtópert indítottak ellene. Az elítélést megelőző 1926-ban Bécsbe, majd később Csehszlovákiába emigrált. Csehszlovákia német megszállása után Franciaországba, majd 1940-ben USA-ba települt.
5. Parlaghy Lajos (1877–1944) színész, színigazgató, moztulajdonos. Leginkább Janovics Jenő mellett töltött titkári, főpénztárosi és aligazgatói tevékenysége révén ismert. Magyar nemzeti érzelmei miatt többször vádolták „irredentizmussal”, hogy végül a sors iróniája következtében zsidó származása miatt Auschwitzba deportálják, ahol meg is halt.
6. Janovics itt téved, mivel Apáthy Istvánt csak január 15-én tartóztatták le.
7. Henri Mathias Berthelot (1861–1931) a francia hadsereg tábornoka. 1917-ben Romániába küldték azzal a feladattal, hogy a szétvert román hadsereget szervezze újra. Ezt sikerrel teljesítette, ez követően a Balkánon előrenyomuló antant csapatok Dunai Hadseregének parancsnoka lett. A háború végén a bolsevikok elleni francia intervenciók erők parancsnoka volt.
8. Janovics itt az 1919. januári vasutas sztrájkokról írt, amelynek egyik célja a – szociális követeléseken túl – az előrenyomuló román hadsereg utánpótlásának megnehezítése volt.
9. A következő napok Janovics Jenő „kalandos” visszatérésének leírását tartalmazzák.
10. Krecsányi Ignác (1844–1923) színész, színigazgató. A temesvári és a budai színházak igazgatójaként elsősorban arra koncentrált, hogy a német anyanyelvű közönség megismerje a magyar színházi kultúrát. Pályafutását 1914-ben fejezte be, az elkövetkezendő években nagy megbecsülésnek örvendett.
11. Ștefan Holban (1869–1939), román tábornok. Románia első világháborúba való belépése után az orosz ezredekkel való kapcsolattartásért felelt, majd 1918 végén az Erdélyt megszálló VII. divízió (hadosztály) parancsnoka.

12. Fekete Mihály (1884–1960) színész, színházigazgató. Pályafutását Krecsányinál kezdte 1903-ban, majd Janovics 1911-ben Kolozsvárra szerződtette. Kisebb marosvásárhelyi (1923) és temesvári (1924) színházi igazgatói karrier után visszatért Kolozsvárra, majd 1930-tól haláláig a kolozsvári színháznál játszott.

13. Az átiratot nem közlöm.

14. Valentin Poruțiu (1883–1942), ügyvéd. Részt vett az 1918-as gyulafehérvári Nagy Nemzetgyűlésen. A közigazgatás átvétele után a nagyszebeni Kormányzótanács 1919. január 11-én Kolozsvár prefektusának nevezte ki.

15. Román közigazgatási személy, hatásköre a magyar alispáni funkcióhoz hasonló.

16. Az 1919. február 10. és március 15. közötti részt, amelynek nagy része a Színház hányattatásait tárgyalja, nem közlöm. A lényeg: több napra bezárták, majd újra engedélyezték a működést, majd újra bezárták. Továbbá a cenzúra állandó jelenléte is akadályozta különböző darabok előadását.

17. Kormányzótanács (Consiliu Dirigent). Az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nagygyűlés után létrejött 15 tagú végrehajtó testület, melynek feladata az egyesült területek kormányzása lett volna, ám a bukaresti kormány hamar megfosztotta jogköreitől, és csak a választójogi és földreformügyi feladatokat hagyta meg számára. Tagjai a Román Nemzeti Pártból, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Román Szekciójából és független értelmiségiekből verbuválódtak.

18. Lechner Károly (1850–1922), elmegyógyász-professzor, MTA-tag. A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen ideg- és elmegyógyászatot tanított, az általa alapított intézet pedig nemzetközi hírnévre tett szert.

19. A román titkosrendőrség neve.

20. Jegyzőkönyvet.

21. Leírja, hogy Parlaghy Lajostól értesült arról, hogy a románok szemében egyre inkább terjed az a nézet, miszerint Janovics nem is beteg, csupán a letartóztatás elől menekült el.

22. Az április 6. és május 3. közötti időszakból kihagytam egy kalandos kihallgatás történetét, ahol valami beszédet gyógyszerek hatására Janovics valóban őrültként viselkedett.

23. A további részben a Lechnerrel való beszélgetés részletes leírása következik, elsősorban színházi témákról.

24. A továbbiakban visszaautal arra a kihallgatásra, ahol valóban őrültként viselkedett.

25. Az eltelt hónapokat a színház körüli ügyek leírására szenteli. Többek között itt a Kormányzótanáccsal folytatott levelezését olvashatjuk, Janovics leírja érveit a színház magyar kézen való megmaradására, valamint az első román vendégtársulat szereplését is tartalmazzák ezek a hónapok.

26. A kihagyott részben a román cenzúra aggályai szerepelnek, mivel a színdarab bizonyos passzusait magyar, illetve román vonatkozásúnak tartották. Pl. Fortinbras nem vonulhatott be a színdarab végén, mivel az a magyar csapatok bevonulását sejtette volna.

